

HOOP IS NOOIT STIL

Leesexemplaar

*Voor Maria
& Louis*

Leesexemplaar

HOOP

IS

Bouwen aan
een rechtvaardige
samenleving

NOOIT

STIL

JORIS TIELENS

PELCKMANS

Inhoud

Woord vooraf 6

DEEL 1. WE LEVEN IN TIJDEN VAN ANGST 8

Hoofdstuk 1. Angst voedt de verschillen ... 10

Hoofdstuk 2. ... of leidt tot samenwerking 15

Hoofdstuk 3. Maar is steeds een as van het kwaad 18

Hoofdstuk 4. Collectieve angst mag men niet cultiveren 20

DEEL 2. WEG UIT DE ONWETENDHEID 24

Hoofdstuk 5. Heb ik een levensbeschouwing? 25

Hoofdstuk 6. Kleuren of gekleurd worden 38

Hoofdstuk 7. Onwetendheid is misschien wel het grootste gevaar voor onze maatschappij 70

Hoofdstuk 8. Een mensoverstijgende kracht? Ja graag! 77

Hoofdstuk 9. Wat is cultuur? 91

Hoofdstuk 10. Ethiek als kruispunt van geloof en cultuur 96

DEEL 3. HET LEVEN KAN ALLEEN ACHTERWAARTS BEGREPEN WORDEN 98

Hoofdstuk 11. Iedereen heeft het recht om naar de sterren te kijken 99

Hoofdstuk 12. Harmonie moet veroverd worden 115

Hoofdstuk 13. De slinger slaat door naar de andere kant 127

Hoofdstuk 14. En wat nu? 139

DEEL 4. WIE DE OORLOG WINT, BEPAALT DE GESCHIEDENISBOEKEN 148

Hoofdstuk 15. Een mens zonder vijand vernietigt zichzelf	150
Hoofdstuk 16. De mens uit de genderkooi	153
Hoofdstuk 17. Omdat je buiten de norm zou vallen	172
Hoofdstuk 18. It's not their problem. It's mine	190
Hoofdstuk 19. De religie van de totale overgave	203

DEEL 5. HOOPVOL SAMENWERKEN 216

Hoofdstuk 20. Respect is een leerproces	218
Hoofdstuk 21. Op weg naar een rechtvaardige samenleving	222
Hoofdstuk 22. Het multilevensbeschouwelijke pad loopt niet over rozen	230

<i>Hoop is nooit stil</i>	232
<i>Index</i>	234
<i>Bibliografie</i>	235

Woord vooraf

Het begon met een hand. Als kleine jongen trok ik met mijn ouders, broer, zus en tante naar Gent om onze ogen de kost te geven aan een overweldigend kunstwerk uit 1432, omgeven met mysterie, schoonheid en ongelooflijke verhalen. Tot op de dag van vandaag blijft de aanbidding van het Lam Gods van de hand van de gebroeders Van Eyck voor wereldnieuws zorgen. Het is niet enkel een van de meest gestolen kunstwerken ter wereld, waarbij de kunstroof van de rechtvaardige rechters onopgelost en raadselachtig blijft, het is nog steeds niet duidelijk welke broer welk aandeel heeft in het meesterwerk en wat alle lagen van hun boodschap zijn. Verbijsterd door het totaalconcept van het schilderij en het bijhorende verhaal, kreeg ik een poster met de hand van Johannes de Doper op die de Bijbel doorbladert. Urenlang heb ik ernaar gestaard, over nagedacht en ook weer opgeborgen. Decennia later besef ik dat deze hand de start was van wie ik nu ben en morgen zal zijn. Iemand die probeert te leven volgens vijf uitdagingen om weg te geraken uit een angstige tijd door te werken aan een rechtvaardige samenleving.

Mensen denken steeds dat ze in angstige tijden leven. Angst kent geen fatsoen of genade. Hij zoekt je zwakste plek en vindt die met onfeilbaar gemak. Angst begint altijd in je hoofd. Het ene moment ben je nog beheerst en gelukkig. Dan sluipt de angst, vermomd als onschuldige twijfel, als een spion bij je binnen. De rede onderneemt stappen om de angst in te perken of aan banden te leggen. Maar tot je grote verbijstering wordt ook de rede verslagen en heeft de angst je overwonnen. Het proces is moeilijk onder woorden te brengen. Want echte angst die je tot in je diepste grondslagen doet beven, wil alles aantasten, zelfs de woorden waarmee je erover spreekt. Daarom moet je jezelf desnoods dwingen om er uitdrukking aan te geven, op welke manier ook. Want als je dat niet doet, als je angst een woordeloze donkerte wordt die je mijdt, word je kwetsbaar voor nieuwe aanvallen van angst. Je vergeet nooit helemaal een tegenstander die je heeft verslagen.¹ En wanneer je de juiste woorden, noten of penseelstreken hebt gevonden, is het een kleine stap naar een rechtvaardige samenleving waarin angst geen podium krijgt.

Met vijf uitdagingen wordt duidelijk dat elk menselijk denken en handelen levensbeschouwelijk gekleurd is. De manier waarop je een job uitoefent,

iemand opvoedt of aanspreekt, is een uiting van je eigen identiteit die zich ontwikkelt door interactie met anderen en hun levensbeschouwing. Deze pluraliteit is geen bron van angst, maar een opstap naar hoop. Er bestaat een reële kans dat jij en ik uit dezelfde cultuur komen, dat we wit zijn en we biologisch een man zijn. Maar de meerstemmigheid aan culturen, huidskleuren en sociale rollen in onze westerse maatschappij die binnen een christelijke traditie vorm heeft gekregen, is een kracht. Toch verlamt het vele mensen. Hoe donker je de nacht zelf ook ervaart, de vijf uitdagingen helpen om hoopvol de rug te rechten en voorwaarts te kijken door het verleden te analyseren. Je moet wel willen kijken, durven te ontdekken. Geen enkele religie, wetenschap of doctrine omvat de algemene zekerheid of bevat de allesomvattende kennis. Het is de bedoeling dat je leert om de hand te reiken naar de ander om die te ontdekken. In het Westen gebeurt een kennismaking door de hand te schudden. We gebruiken de rechterhand omdat hiermee vroeger het zwaard werd getrokken. De hand schudden is sindsdien een veilig en ontwapenend gebaar, een symbolische en kleine daad om de ander te leren kennen. Het begon met de afbeelding van een hand, het resulteert in dit boek met een hoopvolle missie die wil leren hoe de hand uit te steken en dat gebaar ook te respecteren.

Ik wil dan ook ontzettend graag de mensen bedanken die mij geholpen hebben om deze uitdagingen tot een levenswijze om te buigen en die mij de kans hebben gegeven dit op papier uitgelegd te krijgen. Eerst en vooral gaat mijn dank uit naar Lutgart, Etienne, Steven, Karen, Martha, Liesbeth, Stef, Julie, Thomas, Louise en de rest van mijn warme familie. Alle kansen, gesprekken, uitstappen en onvoorwaardelijkheid zijn het fundament van dit alles. Oprechte en eindeloze dankbaarheid voor Christophe, Ely, Kobe, Jef, Jonas, Bart, Liesbeth D.S., An, Lindsay, Hannelore, Tom, Werner, Stef C., Inge, Bea, Egwin en het kookteam voor de oeverloze gesprekken op de meest bijzondere plekken en de meest gekke momenten die ons hebben uitgedaagd om een beter mens te willen zijn. En dankzij jullie ben ik ervan overtuigd dat ik dat ook kan zijn. Ongelooflijk bedankt aan Katrien, mijn opleidingshoofd aan de Karel de Grote Hogeschool voor alle hartverwarmende steun en vertrouwen. Dankjewel Nancy van Pelckmans Uitgevers voor alle hulp bij het ordenen van alle hersenspinsels en schol op café Den Draak voor de ettelijke schrijfmarathons toen de deadlines dichterbij kwamen. Jullie zullen merken dat alle titels gekozen zijn uit liedjes, boeken, voorstellingen, kunstwerken en gesprekken die mijn levensbeschouwing kleuren.

DEEL 1

WE LEVEN IN TIJDEN VAN ANGST

*Fear is the main source of superstition, and one of the main sources of cruelty.
To conquer fear is the beginning of wisdom.²*

—Russell

Hier moet ik even iets zeggen over angst. Angst is de enige echte tegenstander van het leven. Alleen angst kan het leven eronder krijgen. Hij is een sluwe en erg verraderlijke vijand. Gelukkig zijn er mensen die dat doorhebben. De eminente schrijver, wiskundige en filosoof Sir Bertrand Russell (1872-1970) was een van de grootste denkers van de twintigste eeuw. Geboren in de hoogtijdagen van het Britse Rijk, stierf hij bijna een eeuw later aan influenza, toen dat rijk inmiddels was uiteengevallen. Zijn imploderende leefomgeving heeft zijn denken richting gegeven. Als politiek activist was Russell een gedreven bepleiter van kernwapenontmanteling, waarbij hij het niet zou laten om gefundeerde kritiek te uiten op de oorlog in Vietnam. Met zijn dood verloor de wereld een van zijn bekendste intellectuelen en zijn morele autoriteit liet een blijvende indruk na. In het magnum opus van Russell³ schemert een rode draad door, een spanningsveld dat de hele mensheid lang ongemerkt gecultiveerd wordt: mensen denken steeds dat ze leven in tijden van angst.

De Engelse filosoof Thomas Hobbes⁴ (1588-1679) drukt het zelfs nog straffer uit. Volgens hem wordt de mens gedreven door angst. Hij denkt dat ieder mens erop gericht is om zichzelf te beschermen en hiervoor tot het uiterste zal gaan. Iedereen staat onder permanente dreiging van een aanval van anderen. En om zichzelf te beschermen, is het beter om als eerste toe te slaan. De natuurstaat van de mens is dus een oorlog van allen tegen allen.⁵ Deze permanente staat van angst kan ingeperkt worden wanneer mensen met elkaar een sociaal contract afsluiten. Ze richten een staat op met een leidersfiguur die alle autoriteit in handen krijgt op voorwaarde dat de veiligheid van elke burger gewaarborgd is. Een burger heeft geen angst meer voor de anderen, enkel voor de afstraffing

door de leider. Net als zijn medeburger. Hierdoor kunnen mensen samenwerken en kunnen economie, bezit, cultuur, zorg en onderwijs ontstaan.

Dit gedachte-experiment van Hobbes over de natuurstaat van de mens, beantwoordt niet aan de realiteit. In de loop van heel de menselijke geschiedenis zijn er momenten geweest waarop de mens zich veilig voelt om samenwerken aan te gaan. Het negatieve beeld van zowel Russell als Hobbes is te linken aan de tijd waarin ze hun gedachten ontwikkelden. Russell zag een wereldrijk van zijn geboorteland verpulverd worden, Hobbes publiceerde *Leviathan* tijdens de bloedige derde Engelse burgeroorlog. Deze conflictsituaties brengen mensen dicht bij Hobbes' natuurstaat en vormen een bedreiging voor de persoonlijke veiligheid. Angst regeert en angst wordt voelbaar. Angst is veel meer dan de schrikreactie bij het zien van spinnen, de paniecreactie bij een mondeling examen of de benauwdheid in een gesloten ruimte. Angst is volgens Hobbes het product van rationeel inschattingsvermogen van reële dreigingen. Wanneer mensen angst ondervinden, gedijen ze maatschappelijk het best. Deze angst kun je als leidinggevende in je voordeel manipuleren. Welke gezagsfiguur het bij het rechte eind heeft, is in tijden van angst koffiedik kijken.

Angst voedt de verschillen ...

Als Hobbes stelt dat het angst is wat een staat legitimeert omdat die veiligheid voor zijn burgers moet creëren, dwalen de gedachten snel af naar autoritaire regimes. Het is verleidelijk om te denken dat autoritaire regimes beter in staat zijn om angst te cultiveren dan democratisch verkozen regeringen. Een sterke leider hoeft zich niets aan te trekken van de publieke opinie wanneer hij onpopulaire maatregelen moet opleggen. De onderdanen worden geacht om de strikte wetten blind op te volgen, is het niet uit nationalistische inborst dan wel uit angst voor de represailles. De beschikbaarheid van betrouwbare informatie of betrouwbaar nieuws dat de visie van de leider niet ondersteunt, wordt vakkundig gecontroleerd. De verering van de leider is een centraal gegeven in autoritaire regimes. De oprechtheid van de vereerders kan in vraag gesteld worden. In tijden van angst hebben mensen een duidelijke en begrijpbare houvast nodig. Dat kan gevonden worden binnen autoritaire regimes, maar ook in democratische landen staan groeperingen op die uit angst de eigen natie willen beschermen.

Door economische en politieke angst worden mensen gelokt naar populistische, radicale burgerbewegingen en partijen die een heldere zwart-wit boodschap geven gebaseerd op het behoud van wat gekend is. Voor dualistische denkers creëren zij zekerheid. Het is namelijk heel duidelijk wat juist is en wat fout, wie de rechten heeft en wie de plichten. Bij deze mensen heerst een angst die de term mixofobie⁶ draagt. Mensen die zuiverheid nastreven, niet enkel in de geest maar ook in de maatschappelijke orde, hebben angst voor de vermenigving van elementen die deze zuiverheid kunnen verstoren. Ze hangen dan ook een politiek denken aan dat de belangen van de inheemse bevolking boven die van immigranten plaatst. Dit nativisme in hun denken koppelen ze enerzijds aan een irrationele en obsessieve angst voor vreemdelingen en anderzijds aan nationalisme. Immigranten nemen de beperkte woonplaatsen in, spreken de taal niet, nemen jobs af of doen de lonen dalen en willen de inheemse cultuur beïnvloeden en het liefst van al vervangen. De xenofobe burgerbewegingen en partijen beweren in de naam van het eigen volk, van de gewone man te spreken. Om hun volgelingen te beschermen tegen de dreigingen die gevoed worden door angsten voor inmenging, stellen de partijen sterke en autoritaire leiders

ter beschikking die tucht en discipline uitstralen. Ze stellen vragen bij de liberale democratie, maar gaan in tegenstelling tot extremistische partijen niet in tegen de basisprincipes van de democratie, zoals bijvoorbeeld verkiezingen.⁷ In tijden van angst floreren dankzij hun xenofobe inborst zowel behoudsgezinde burgerbewegingen, zoals Blood & Honour en PEGIDA, als conservatieve gezinspartijen, zoals Rassemblement National en Vlaams Belang.

1.1 BEHOUDSGEZINDE BURGERBEWEGINGEN

Zaterdag 19 april 2008. Bellegem, een West-Vlaamse gemeente in België. Het is een zwaarbewolkte dag. Om twee uur 's middags start op een geheime locatie een evenement met sprekers uit Vlaanderen, Duitsland en Nederland. De locatie kom je te weten door op de dag zelf te bellen naar een gsm-nummer. Volgens de affiche zal de *memorial* afgerond worden met melancholische popmuziek en een hapje en een drankje. Het verbod op gsm's en camera's maakt het geheel enkel mysterieuzer en exclusiever. Toch is het doel duidelijk: het portret van Adolf Hitler siert de achtergrond. Voor Thomas Kuban⁸ is dit als undercoverjournalist een kolfje naar zijn hand. Hij filmt het evenement, waar de zogenaamde White Power-music weerklinkt, een Rock Against Communism-concert. De superioriteit van het witte ras wordt bezongen via racistische liedjesteksten en opzweepende beats. *'I hate third world countries' immigrants, low life scum multiplies faster than rats! The globe is soon turning blacker than black. When can we have our white world back?*⁹ wordt afgewisseld met het lied 'Blut': 'Slijp de lange messen op de stoep en steek ze in dat jodenlijf. Bloed moet vloeien. Weg met de vrijheid van deze jodenrepubliek. Bloed moet vloeien. [...] Gooi een handgranaat naar binnen in het parlement. Sieg Heil' (gevolgd door de Hitlergroet).¹⁰

De organisatoren behoren tot de groepering Blood & Honour en komen oorspronkelijk uit Groot-Brittannië. In 1984 richtte de leider van de punkgroep Skrewdriver, Ian Stuart Donaldson, de beweging op om bij te dragen aan de rassenoerlog. De naam vindt zijn oorsprong in de voormalige oorlogskreet van de Hitlerjugend *'Blut und Ehre'*¹¹, een verwijzing naar de *Blut und Boden*-ideologie¹² waarbij het verband wordt duidelijk gemaakt tussen afstamming en *lebensraum*. Na de dood van de stichter kwam er toenadering tussen Blood & Honour en de gewelddadige en neonazistische skinheadgroep Combat 18.

Combat 18 is een uit de hooliganaanhang van de British National Party voortgekomen Britse neonaziknokploeg. Ze behoort tot het internationale Blood & Honour-netwerk. 1 en 8 staan voor de eerste en de achtste letter van het alfabet, de initialen van Adolf Hitler.¹³ De symboliek met cijfers hebben ze

overgenomen van Blood & Honour, waarbij 28 verwijst naar de tweede en de achtste letter van het alfabet.¹⁴ Beide bewegingen hebben takken in verschillende Europese landen en teren vanuit de onderbuik van de maatschappij op de irrationele angst van leden die worden aangezet tot discriminatie, haat en geweld. Tijdens hun evenementen wordt opgeroepen om joden, homo's, migranten en zwarten te doden, een uiting van extreem xenofob gedachtegoed.

In 2014, toen de dreiging van Islamitische Staat boven op de politieke instabiliteit en de Arabische Lente kwam, trok de grootste migratiestroom van de twintigste eeuw zich op gang. Vanuit het Midden-Oosten is Europa over zee en een beperkt aantal landroutes te bereiken. Cueta, een Spaanse enclave in Noord-Marokko, kreeg een verviervoudiging van migratieaanvragen te verwerken. Toch zochten in 2014 maar 220 194¹⁵ van de 11,9 miljoen vluchtelingen hun heil in de Europese Unie¹⁶, dat met 508 miljoen inwoners een stagnerende demografische grafiek vertoont.¹⁷

Uit angst voor deze migratiestromen naar het Avondland vraagt de burgerbeweging Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes (PEGIDA) aandacht voor het falende immigratie- en asielbeleid in Duitsland en bij uitbreiding Europa. Tijdens hun eerste demonstratie op 20 oktober 2014 in het centrum van Dresden scandeerden 300 mensen groteske slogans zoals 'Wir sind das Volk', 'Lügenpresse' en 'Merkel muss weg'. Ze zwaaiden met vlaggen en luisterden in het maanlicht naar theatrale toespraken van de leiders.¹⁸ Dit beeld gaf een stem aan de onderhuidse xenofobie die in Europa leefde. Op 12 januari 2015 namen al 25 000 mensen deel aan de demonstratie. Wanneer het aantal vluchtelingen in 2015 toenam tot 1 321 570¹⁹ mensen, kreeg de groepering uit Dresden navolging in Vlaanderen, Nederland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Uit angst voor de islamitische golf wilden ze de Europese identiteit en het behoud van de inheemse cultuur van het Avondland beschermen.²⁰ Dat er een grote discrepantie is tussen de concrete aantallen vluchtelingen die Europa als veilige haven kiezen en het gevoel dat sommige Europeanen hebben over de omvang van de migratiestroom, is een teken dat de angst gecreëerd wordt zonder intelligente omgang met informatie op basis van feiten. Ondanks enkele pogingen van leider, woordvoerder en gezicht van de organisatie Lutz Bachmann, is er geen politieke partij uit de beweging ontstaan. De demonstranten stelden zich eerder neutraal op ten opzichte van het politieke spel²¹, een denkwijze die ook op te merken is bij Blood & Honour. De politieke rol binnen een liberale democratie is voor anderen weggelegd: populistische, radicaal-rechtse partijen.

1.2 CONSERVATIEVE GEZINSPARTIJEN

Conservatieve gezinspartijen zien zichzelf niet als populair of (radicaal) rechts.²² Het Rassemblement National, tot 1 juni 2018 bekend als het Front National, beschrijft zichzelf sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw als '*Ni droite, ni gauche... Front National*'.²³ Zij zijn Frankrijk. Populistische, radicaal-rechtse partijen brengen vaak standpunten naar voren waarbij anderen beschuldigen belangrijker leek dan een visie uit te bouwen. En deze anderen zijn vaak vluchtelingen, koningshuizen en leden van de LGBTQIA+-gemeenschap. Alles en iedereen wat het nationalistische gevoel bedreigt, wordt al dan niet gegrond onder de angstige aandacht gegooid. En sociale media helpen daar graag een handje bij. In 2020 tweette Vlaams Parlements lid Bart Claes dat de strategische stock van miljoenen mondkmaskers, die nodig waren voor het bestrijden van het COVID-19-virus, moest plaatsmaken voor de zogenaamde opvang van vluchtelingen in Belgrade, Namen. #EigenVolkLaatst. De Vlaams Belanger zaaide angst door te stellen dat vreemdelingen boven de gezondheid van het eigen volk worden geplaatst. Racisme voeden wint het van degelijk onderzoek naar de reden achter de vernietiging. Verlopen houdbaarheidsdata, aflopende vergunningen en een kapotte verwarming hebben een belangrijke rol gespeeld bij het vernietigen van de stock. De huisvesting van vluchtelingen in de kazerne van Belgrade had geen enkele invloed op de vernietiging van de miljoenen chirurgische mondkmaskers.²⁴ Dit bleek uit een document dat, ironisch genoeg, door het Vlaams Belang zelf werd verspreid als bewijs van hun punt. Ook de koningshuizen zijn vaak kop van Jut. In België moeten de Saksen-Coburgs minstens tijdelijk op economische werkloosheid gezet worden om geld vrij te maken voor de COVID-19-pandemie.²⁵ Bij elke nieuwe maatschappelijke dreiging staan conservatieve partijen meteen defensief klaar. In de jaren negentig van de twintigste eeuw wees het toenmalige Vlaams Blok het corrigerende vingertje naar homoseksuelen, die er vooral een onzichtbare levensstijl opna moesten houden. Ontaardingsverschijnselen zoals huwelijken tussen personen van hetzelfde geslacht waren ontoelaatbaar. Voor bepaalde risicogroepen naar wie werd verwezen met termen als viespeuken en stinkend zootje linkse reetkevers, moest er een verplichte hiv-test komen. Seropositieven mochten desnoods opgesloten worden.

Aan Franstalige zijde konden de gelijkaardige ideeën van Front National het succes van Vlaams Blok nooit evenaren.²⁶ Na elke klinkende verkiezingsoverwinning beweren populistten een mandaat van de kiezer te hebben gekregen. Ze pretenderen de stem van de kiezer te vertolken, maar dat is niet altijd zo. De kiezer wordt op voorhand niet systematisch geraadpleegd. De stemmers zijn niet per definitie racistisch, tegen het koningshuis of homofob. Ze kunnen

zich slechts scharen achter een deel van het partijprogramma dat onverminderd xenofob is. Angst is de verbindende factor tussen kiezer en partij. Over de inhoud van het partijprogramma hoeft de kiezer niet na te denken of te reflecteren. Dat doen de kopstukken wel. Wanneer een populistische, radicaalrechtse partij beweert te zeggen wat de gewone man denkt, is het een logische conclusie dat de aanhanger het alvast zelf niet hoeft te zeggen.²⁷ En zo wordt het beeld gecreëerd dat een significant deel van de bevolking leeft in angst, een charismatische leider verkiest die hun ideeën op het politieke en het mediatoneel brengt om zo de verschillen haarscherp te verkondigen. Angst leidt in deze gevallen tot een wij- en een zij-groep.

... of leidt tot samenwerking

De stad Sidi Bouzid, vrijdag 17 december 2010, acht uur in de ochtend. Net als in andere Arabische landen is er in Tunesië een demografische kloof ontstaan door een hoog geboortecijfer en een laag sterftcijfer. Veel jongopgeleiden komen op een oververzadigde arbeidsmarkt terecht en moeten op creatieve manieren geld verdienen. Ook de 26-jarige Mohammed Bouazizi²⁸ vindt geen ander werk dan het verkopen van groenten op de markt. Al sinds zijn tiende zorgt hij mee voor de familie. Aan zijn niet-vergunde groentekar hoopt hij de voorraad van 200 dollar te verkopen die hij donderdag aanschafte. Om half elf komt de politie opdagen. Vermits Mohammed niet genoeg geld heeft om de agenten om te kopen, nemen ze zijn weegschaal in beslag en gooien zijn kar om. De vernedering wordt nog groter aangevoeld omdat de agente Faïda Hamdi als vrouw minstens verbaal geweld tegen een man gebruikt. Furieus rent Mohammed naar het kantoorgebouw van de gouverneur om zijn weegschaal terug te vragen en een klacht in te dienen. Mohammeds vraag wordt niet serieus genomen, ook al dreigt hij zichzelf in brand te steken. De toekomst van Mohammed is uitzichtloos. Hij is ten einde raad. Hij weet niet meer op welke legale manier hij zichzelf en zijn familie kan onderhouden. Om half twaalf koopt hij benzine, giet het over zijn hoofd uit en steekt zich in brand op het plein voor het kantoorgebouw. Diepgewortelde angst voor de toekomst en geen vooruitzichten stelt mensen in staat tot de meest ondenkbare acties.

Mohammed is pas overleden op 4 januari 2011, in een ziekenhuis nabij de hoofdstad Tunis, waar hij ook bezoek kreeg van president Ben Ali. De zelfdoding van Mohammed vormt het vuur aan de lont van de Jasmijnrevolutie, een beweging die de president hoopt te stoppen door een verzoenend bezoek aan de man die de aanleiding vormde. De zelfverbranding leidt meteen tot massale protesten en rellen. Jongeren die de armoede en werkloosheid beu zijn, gaan de straat op. Door de staatscontrole op media krijgt hun ongenoegen aanvankelijk weinig weerklank, maar via gsm-filmpjes, geruchten en Facebook verspreidt het protest zich razendsnel. Vooral in regio's die af te rekenen krijgen met een ongekende exponentiële demografische groei, wordt het verzet overgenomen. De bevolking in de Arabische landen is tussen 1975 en 2005 meer dan verdubbeld tot 314 miljoen mensen.²⁹ De angst over de eigen levenskwaliteit

en toekomst zet honderdduizenden mensen aan tot actie. De gemeenschappelijke angst is de voedingsbodem voor een ongeziene samenwerking op en rond het Arabisch schiereiland. Tunesië is dankzij Mohammed de start van de Arabische Lente, een golf van grote demonstraties, opstanden, protesten en revoluties in Egypte, Libië, Jemen, Syrië, Bahrein, Jordanië, Marokko, Algerije, Irak, Oman, de Palestijnse gebieden, Mauritanië, Saoedi-Arabië, Soedan, Libanon en Koeweit.

Het is augustus 1991. Sergei Krikalev heeft een maand eerder toegezegd te blijven tot er vervanging is. Maar dat ziet er niet goed uit. De komst van de volgende lichterding wordt alweer uitgesteld. Oktober wordt hem nu beloofd. Hij ziet hoe zijn geliefde Sovjet-Unie uiteenvalt. 400 kilometer onder hem. De kosmonaut is gestrand aan boord van het ruimtestation Mir. Hij kan nergens landen, dus hij blijft in een baan om de aarde, onzeker of hij ooit thuiskomt. Krikalev verblijft bijna een jaar in de ruimte voor hij op 25 maart 1992³⁰ mag terugkeren richting Bajkonoer, de oudste en grootste lanceerbasis ter wereld. Hij vertrok als Sovjetburger en landt als Rus.³¹

Krikalev is het laatste slachtoffer van de race van de man in de ruimte die ontstaan is uit angst voor een nieuwe catastrofale vijandelijke bedreiging. Uit de nucleaire as van de Tweede Wereldoorlog verrijzen twee supermachten met tegengestelde systemen: kapitalistisch Amerika en de communistische Sovjet-Unie. Winston Churchill stelt op 5 maart 1946 tijdens zijn speech aan Westminster College in Fulton, Missouri, het verschil op scherp: 'De communistische partijen, die in al deze Oost-Europese landen uiterst klein waren, hebben een vooraanstaande machtspositie toegewezen gekregen die hun omvang ver te boven gaat en ze streven in alle gevallen een totalitaire controle na. In vrijwel alle gevallen is een politiestaat ontstaan en tot dusverre is er, op Tsjecho-Slowakije na, nergens sprake van een volwaardige democratie.'³² De 'Ijzeren Gordijn-toespraak' luidde de Koude Oorlog in. Aan beide kanten laten de rivalen aan de wereld hun atoomspierballen zien. Maar voor een echte dreiging is een manier nodig om de bommen snel en ongemerkt af te leveren en om de 7821 kilometer die Moskou en Washington scheiden, te overbruggen. De beste manier is het lanceren van raketten via de ruimte. De Amerikanen en de Sovjets ontwikkelen ballistische raketten die wapens boven de atmosfeer kunnen dragen en nadien snel op hun vijanden neerdalen. Dat leidt tot een race om de eerste satelliet rond de aarde te krijgen, zodat de vijand constant bespioneerd kan worden. Op 4 oktober 1957 krijgt Amerika het nieuws dat Sputnik I voor twee maanden rond de aarde zal draaien voor hij uit de lucht valt. De Amerikanen reageren verbijsterd en bezorgd. De Amerikanen zijn bang. Voor het eerst vliegt een vijandelijk object boven hun land. Wat als Sovjet-kernkoppen uit zo een object kunnen vallen? De strijd om de

ruimte is begonnen. Na meerdere ruimteoverwinningen voor het kamp van de Sovjet-Unie, haalt Amerika uit angst om te verliezen zelfs Wernher von Braun aan boord. Hitlers favoriete raketingenieur heeft immers de eerste ballistische raket uitgevonden, namelijk de V2, die Londen verwoestte tijdens de Tweede Wereldoorlog. Voor Amerika bedenkt von Braun de veel grotere raket Saturnus V, de grootste en zwaarste raket ooit.³³ De laatste stap om een man op de maan te plaatsen is gezet. De laatste fase van de ruimtestrijd gaat in. Vrede komt er wanneer Europa, Japan, Rusland, de Verenigde Staten en Canada vanaf 1998 samenwerken aan het eerste internationale ruimtestation ISS, het grootste kunstmatige en duurste object in de ruimte.³⁴ Sergei Krikalev, het laatste slachtoffer van de ruimtestrijd, gaat in 2000 mee met de eerste bemanning naar ISS. Angst heeft geleid tot de ruimterace, maar resulteert in internationale samenwerking.

Maar is steeds een as van het kwaad

Of het nu gaat over mixofobie, migratiestromen, verzet tegen leiders of de oorzaak van de race van de eerste mens op de maan, Martha Nussbaum³⁵ (1947-), hoogleraar recht en ethiek aan de universiteit van Chicago, herkent een patroon bij angstproblematieken. Binnen haar constructie van de as van het kwaad krijgen mensen soms te horen dat het kwaad iets is wat grotendeels buiten hen staat. Het kwaad is een externe bedreiging voor de persoonlijke situatie. En beide partijen worden verengd tot hun onderlinge tegenstellingen. Mensen vinden het vervolgens geruststellend om zichzelf verwickeld te zien in een titanische 'botsing der beschavingen'. Zuivere mensen nemen het op tegen buitenlandse indringers, welvarende westerlingen nemen het op tegen gelukzoekende vluchtelingen, onderdrukte jeugd zonder uitzicht op een degelijke toekomst neemt het op tegen elitaire leiders die een wankel beleid voeren en goede democratische culturen nemen het op tegen de duivelse communistische beschavingen.

De populaire cultuur voedt deze visie maar al te vaak door een wereld te creëren waarbij de problemen van de goede personages worden opgelost door de dood van een stel 'schurken'. Klassieke epische verhalen zijn ontrafeld tot populaire tv-series en films waarbij alle complexiteit in de beschrijving van 'goede' en 'slechte' personages uit het verhaal werd verwijderd. Genuanceerde liefdesliedjes worden zelden een hit en de top 10 van bestverkochte boeken wordt zelden gedomineerd door verhalen met complexe personages en plotlijnen waarbij de juiste keuze niet bestaat. Kijkers, luisteraars en lezers worden aangemoedigd om de 'slechte' personages in verband te brengen met de dreiging die ze in hun eigen leven ervaren. Het beschermen van de eigen situatie wordt gemakkelijker wanneer men zoals de populaire cultuur verglijdt in zwart-wit associaties waarbij de ander gedemoniseerd wordt, waarbij de ander herleid wordt tot zijn ongenueerde negatieve aspect.

De slechterik voor het Avondland wordt in het begin van de eenentwintigste eeuw door sommigen gevonden in de islam. Deze levensbeschouwing ligt voor hen overal in Europa op de loer en boezemt angst in door extremistische geloofsdaden. Het foutieve beeld dat dé islam, in zover dat die al zou bestaan, Europa wil aanvallen via terroristische aanslagen, overheerst hun gedachten.

Toch waren in 2012 slechts 6 van de 291 aanslagen op Europese bodem religieus geïnspireerd. De rest had sociale of economische doeleinden. In 2018 waren 24 van de 129 voltooide, verijdelde en mislukte aanvallen jihadistisch van inborst: 7 aanslagen zijn gelukt, waarbij 13 doden te betreuren vielen³⁶, 1 is mislukt en 16 zijn er verijdeld. 18,5% van de aanslagen is religieus geïnspireerd, terwijl 64,5% nationalistische vrijheidsaanslagen zijn.³⁷ Deze 83 voltooide, verijdelde en mislukte separatistische aanslagen zijn exclusief te vinden in het Verenigd Koninkrijk (*Dissident republican group*), Spanje (ETA) en Frankrijk (aanhangers ETA). Europeanen hebben ook het gevoel te leven in een wereld waar constant grote gewapende conflicten overheersen. Waar er in 1990 26 van zulke situaties in de wereld waren, was dat in 2016 teruggedrongen tot 11. In 1952 waren er 23 miljoen doden door oorlog en terrorisme in de wereld. In 2015 waren er 'slechts' 170 000 slachtoffers.³⁸ De angst om het idee dat moslims voet aan wal willen krijgen in Europa dankzij religieuze aanslagen, kan deels gecorrigeerd worden door juiste informatie. Een nuancering van het beeld dat de wereld in een constante oorlogsdreiging leeft, is broodnodig.

Collectieve angst mag men niet cultiveren

Onze menselijkheid wordt vandaag enorm uitgedaagd door de angstcultuur. Het is een tijd die de waarden van mededogen, wederzijds respect en menselijk begrip zwaar op de proef stelt.³⁹ Angst voor het vreemde is al van bij de geboorte van de mens aanwezig. Een baby reageert angstig op iemand die niet zijn ouder is, een kleuter moet elk schooljaar wennen aan een nieuwe meester of juf en een puber reageert zich af op zijn omgeving om toch maar niet uit de boot te vallen bij de peergroup. Gedragsbiologen stellen dat angst de oudste emotie is die organismen hebben. Net als mensen hebben plankton, vleermuizen en tapirs angst nodig opdat ze reageren op gevaar. Angst is de dirigent in het brein die nodig is om een wezen in leven te houden. Angst overheerst alle andere acties in het brein en legt de focus bij het gevaar.⁴⁰ Plankton zal geen risicoanalyse maken wanneer het een walvis spot, een vleermuis zal niet eerst alle mogelijke ontsnappingsroutes die hij kent uit het verleden overwegen wanneer een havik nadert en een tapir gaat geen argumentatie opbouwen wanneer een poema hem als maaltijd herkent. Angst neemt het brein van de tapir over en laat hem zo snel mogelijk rennen.

Wanneer het individuele leven van een mens op het spel staat, neemt de dirigent in het brein het meteen over. Dan lopen, vluchten, schieten mensen erop los. Het verschil met andere dieren ligt hem in het feit dat de natuurlijke vijanden van de mens in het dagelijks leven niet plots komen opduiken. De meesten zijn overwonnen, gekooid of gedomesticeerd. Wanneer de zuiverheid van een natie wordt bedreigd, vluchtelingen grenzen oversteken, bevolkingsgroepen kansen worden ontnomen door een elite of naties de ruimte willen inpalmen om de vijand te verrassen, wordt de heersende orde dooreengeschud. Het collectieve wordt bedreigd. Het probleem van de angst is nu groter dan de persoonlijke dirigent aankan. Hij is niet in staat om het probleem meteen aan te pakken. Het persoonlijke menselijk brein is niet langer de dirigent, maar wordt een orkestspeler die wacht op een leider die hun dirigent moet worden. Enkel wanneer de nieuwe dirigent een mooie partituur schrijft, wordt de toekomst geen kakofonie en zal de chaos overwonnen worden. Deze nieuwe

dirigent wil eerst risicoanalyses maken, handelingsmogelijkheden vergelijken en een argumentatie opbouwen voor zijn keuze. Pas dan zal hij zijn orkest vertellen hoe de collectieve angst gereduceerd kan worden en welke weg ze bewandelen richting een symfonie. Pas dan wordt elke orkestspeler weer zijn eigen dirigent. Mensen zijn hiertoe in staat door hun hoge intelligentie en het vermogen complexe taal te produceren. Deze twee vaardigheden maken het mogelijk om moeilijke angstproblemen als mixofobie, migratiestromen, onderdrukking van bevolkingsgroepen en internationale wapenwedlopen het hoofd te bieden en hierover effectiever te communiceren.

De wortels van de emotie angst reiken zo diep dat men ze rationeel nooit volledig kan overwinnen.⁴¹ Angst verlamt mensen. Angst doet mensen irrationele acties ondernemen. Individuele instinctmatige oerangst kun je niet wegnemen of uitroeien. Dat is nog geen vrijgeleide om de emotie maatschappelijk te cultiveren. Je kunt mensen opvoeden in een cultuur van redelijkheid, want angstprikkels zijn ook cultuurgebonden.⁴² Door de eeuwen heen werden mensen bang gemaakt voor een bliksem gooierende Zeus, de hel en het kapitalisme. Die angsten zijn onderweg maatschappelijk grotendeels bijgeschaafd door de ratio. Mensen zijn niet bang voor wat is, maar voor wat ze verwachten dat er zal komen. Een laag overkomend vliegtuig roept sinds 9/11 een angstreflex op en doet vermoeden dat er in torens kan gevlogen worden. Nochtans is het vliegtuig nog steeds het veiligste transportmiddel bij uitstek. Gebrek aan juiste kennis ligt aan de basis van deze foutieve associatie.

De grenzen tussen vermoeden van wat kan gebeuren en vooroordelen worden in tijden van angst uitgedund. Het wordt pas gevaarlijk wanneer de superioriteit van de eigen groep buitensporig in de verf gezet wordt en de andere groep de schuld krijgt voor alles wat er in de samenleving verkeerd loopt. Het wordt pas gevaarlijk als de as van het kwaad geïnstitutionaliseerd wordt. Zo kunnen er vooroordelen ontstaan die door iedereen binnen de groep gemakkelijk overgenomen en doorgegeven worden. Een traditioneel geklede jood is asociaal, een koning is stijf en afstandelijk, een hoofddoek is vrouwonvriendelijk. Maar je kunt deze foutieve associaties trainen door te onderzoeken, erover te praten en te redeneren, gebaseerd op feiten.

Communiceren en kritisch denken is moeilijk, anderen beschuldigen en bang zijn, is gemakkelijk.⁴³ Maar de moeilijke route loont en is te bewandelen via vijf uitdagingen voor de toekomst.⁴⁴ Een rechtvaardige samenleving is gestoeld op het tolereren van elkaars visie, wat geen synoniem is voor aanvaarding.⁴⁵ Samenleven is je openstellen om de ander cognitief te begrijpen. Een goed begrip van de ander is daarom essentieel. De eerste uitdaging is een intelligente omgang met informatie op basis van feiten. Onze levensbeschouwing wordt mede gekleurd door onnauwkeurige stereotypen

en persoonlijke uitingen van gezaghebbende figuren die het als de waarheid verkopen. Bedwelmende retoriek mag niet winnen van steekhoudende argumentatie. Een doordachte levensbeschouwelijke geletterdheid en een zuivere omschrijving van begrippen, maatschappelijke constructen en sociale mechanismen helpen mensen om weg te stappen uit de onwetendheid. De tweede uitdaging is principieel consistent zijn, waarbij men zich moet houden aan de regels die anderen ook gevraagd worden te volgen. In verschillende religies is dat een basisprincipe, al blijkt het in de dagelijkse praktijk een moeilijke evenwichtsoefening. Wanneer wetenschappelijke invalshoeken bepaalde methoden gebruiken, mogen ze ook enkel deze regels hanteren. Religies die wetenschappelijke uitspraken doen, worden teruggefloten. Als wetenschap aan religie vraagt om binnen de regels van hun invalshoek te werken, moeten ze dat ook zelf doen. Het gevaar om als wetenschap ook filosofische uitspraken te doen die het empirische overstijgen, loert achter elke hoek. Een blik op de geschiedenis van hun verhouding kadert zeer goed de hedendaagse uitdaging tot principiële consistentie. Als derde uitdaging moet men de verbeelding cultiveren. Elk mens heeft het aangeboren vermogen om het gezichtspunt van anderen te onderzoeken. En dat is iets anders dan medelijden, waarbij de ene partij op de lijdende partij neerkijkt. Het gaat om compassie, om iets ondergaan met een ander, om het in de ander verplaatsen, om haar pijn te voelen alsof het de onze is.⁴⁶ Maar ook om andermans vreugde, angsten en successen te delen zonder jezelf weer centraal te stellen. In individualistische samenlevingen wordt deze uitdaging echter beperkt in praktijk gebracht. Wanneer iemand een verhaal vertelt, wordt er vaak geantwoord met een persoonlijk verhaal dat het liefst het eerdere verhaal overtroeft. Verbeelding lijkt een simpele uitdaging, maar wordt zelden toegepast op café, aan de eettafel of onder collega's. Diegene met de luidste stem, domineert vaak het debat en schrijft de geschiedenis. Het vraagt om verbeelding om maatschappelijke thema's als gender, positie van de vrouw, LGBTQIA+ en racisme vanuit verschillende invalshoeken te willen en kunnen benaderen. De vorige drie uitdagingen komen samen in de vierde uitdaging: samenwerken. Men overstijgt het gevoel van leven in angstige tijden niet door de anderen te beconcurreren of te boycotten, maar door de handen in elkaar te slaan en een gemeenschappelijk doel voorop te stellen. De vijfde uitdaging is hoop koesteren. Immanuel Kant⁴⁷ (1724-1804) heeft gezegd dat zelfs wanneer we geen reden tot hoop zien, we een morele plicht hebben hoop te koesteren. Bang zijn is de motivator om te blijven werken zodat je jezelf wapent tegen wat er ook moge komen. Hoop drijft de mens om geen vrede te nemen met de huidige situatie en zijn figuurlijke wapens op te nemen voor een rechtvaardige samenleving. Hoop mag nooit stil zijn.

Met deze vijf uitdagingen is er een weg uit de tijden van angst. Ze vormen een leidraad om te bouwen aan een rechtvaardige samenleving. Door de uitdagingen te koppelen aan de persoonlijke leefwereld, kan iedereen stappen zetten in het onderzoeken en evalueren van de persoonlijke levensbeschouwing en cultuur. Men kan ontdekken waar men als mens voor staat, zeker wanneer dat gefundeerd wordt door correcte informatie. Enkel zo zal Blood & Honour merken dat het nazisme een achterhaald beeld had van het jodendom, zal de positie van een vrouw als Faïda Hamdi niet als vernederend worden ervaren, zal PEGIDA zien dat cultuur en religie niet samenvallen, zal het Rassemblement National merken dat cultuur en natie niet hetzelfde is en zal Vlaams Belang beseffen dat hun dualistisch denken zwart-wit is en niet overeenstemt met de realiteit. Angst regeert vandaag en het zondebokmechanisme speelt al eeuwenlang een cruciale rol. Maar angst overwinnen is het begin van wijsheid, aldus Russell. Enkel zo zal de mens de werkelijkheid niet alleen proberen te verklaren, maar zal men ze ook leren waarderen en afscheid nemen van verlammende angst.

WEG UIT DE ONWETENDHEID

De waarheid van de leugen onderscheiden. Een van de moeilijkste uitdagingen in een mensenleven. Een kind kan de waarheid spreken wanneer hij zegt dat hij niets uit de koekenkast heeft genomen en een president kan liegen als hij beweert niets met zijn secretaresse gedaan te hebben. De reden waarom er sneller aan een kind wordt getwijfeld dan aan de woorden van een president heeft met omstandigheden te maken. Vanuit hun maatschappelijke positie hebben ze iets te verdedigen en hun verschil in leeftijd schept andere verwachtingen van hun daden en woorden. Feiten liegen niet, maar kunnen wel genegeerd of met mooie woorden naar de hand gezet worden. En de gevolgen zijn dan vaak ernstiger dan de daad op zich. De intelligente omgang met informatie op basis van feiten is een constante evenwichtsoefening en een noodzakelijkheid om te bouwen aan een rechtvaardige samenleving. Onwetendheid over jezelf en anderen maakt een mens en een maatschappij enggeestig en gevaarlijk. Een zoektocht naar een definitie van zichzelf, geloof en cultuur is de eerste stap om los te komen uit een angstig klimaat.